

A hitelbiztosítékok közgazdasági hátteréről

I. Biztosítékok és gazdasági rizikó

1. 1. A biztosítékok szerepe a hitelintézetek tevékenységében

A modern gazdaság működésképtelen lenne pénzügyi közvetítő intézmények nélkül. Ezek a pénzügyi intézmények tartják fenn a világ országai közötti globális kereskedelem egyik alappillérét képező fizetési és elszámolási rendszereket. A gazdasági szereplők közötti pénzmozgások és elszámolások lebonyolítása a bankok és más pénzügyi intézmények egyik legrégebbi és legalapvetőbb funkciója.

A pénzügyi közvetítők tevékenységük során számos kockázatot vállalnak. Ezek közül kiemelkedik a hitelkockázat, a piaci kockázat, a likviditási kockázat és a kamatkockázat. A pénzügyi intézmények ezen kockázatok kezelésére sajátos eszköztárat alakítottak ki. A kockázatok kezelésére ma már az ügyletek széles tárháza áll rendelkezésre. Ezen eszközök révén a pénzügyi közvetítők képesek a kockázatokat újra elosztani a gazdasági szereplők között.¹

A bankok által vállalt kockázatok közül a legnagyobb és így a legfontosabb a hitelkockázat. Ennek során a bank a saját visszafizetési kockázatává transzformálja azt a kockázatot, hogy az általa meghitelezett ügyfelek a hitelt és annak kamatait nem tudják határidőben visszafizetni, illetve egyáltalán nem fizetik azt vissza. A hitelkockázat ugyanakkor a gazdasági élet természetes velejárója, hiszen a vállalkozások egy részének tönkremenetele, illetve a hitelfelvevő magánszemélyek vagyoni helyzetében bekövetkező változások (pl. munkanélkülivé válás) miatt törvényszerűen bekövetkezik az, ami fizetéseképtelenséghez vezethet. A bankok ennek a kockázatnak a kezelésére többféle eszközt dolgoztak ki és alkalmaznak. Ezek közé tartoznak a megfelelő hitelnyújtási- és hitelnyomonkövetési folyamatok, a hitelek kockázati árazása, vagyis kockázati felárak alkalmazása.² Ebbe a körbe tartoznak a szerződéses biztosítékok is.

¹ Erdős Mihály-Mérő Katalin: Pénzügyi közvetítő intézmények. Bankok és intézményi befektetők. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, 22.

² Erdős-Mérő: i.m. 78.

1. 2. A rizikó fogalma

A biztosítékok alkalmazása tehát egy meghatározott gazdasági rizikóra adott logikus válaszlépésnek tekinthető. Másként megfogalmazva: rizikó nélkül nincs igény biztosítékokra sem.

Általános meghatározás szerint a rizikó hátrányos következmény bekövetkeztének a lehetősége.³ A hátrányos következmény azt jelenti, hogy a rizikó bekövetkezte esetén kár keletkezik. Emiatt a rizikót a kár előtti stádiumnak is nevezik. Amennyiben a rizikó realizálódik, az érintett vagyonában csökkenés áll be, vagy legalábbis a vagyon nem az előre eltervezett mértékben gyarapszik.

Ebből a szempontból a rizikó mást jelent közgazdasági értelemben és mást abban az értelemben, amelyet a polgári jog a tulajdonjog körében használ (tulajdonosi veszélyviselés).⁴

1. 3. A rizikó elkerülésének lehetséges módjai

A gazdasági rizikót csak akkor lehet teljesen kiküszöbölni, ha az ügylet által elérni kívánt cél megvalósult. Mivel ez gyakran elmarad, ezért a piaci szereplők megpróbálnak védekezni a rizikóval, illetve annak hátrányos következményeivel szemben. A rizikóval szemben úgy lehet a legsikeresebben védekezni, ha számolunk a bekövetkeztével. Ha az érintett tudomásul veszi, hogy a veszély bekövetkezhet, különböző lehetőségek között választhat. A lehetséges megoldások természetesen függenek attól is, hogy milyen típusú rizikóval állunk szemben. Ebből az is következik, hogy nincs olyan választási lehetőség, amellyel az összes szóba jöhető rizikót el lehetne kerülni.

A rizikó elkerülésének egyik lehetséges módja az ún. *risk-management*, más néven rizikópolitika. Ennek a lényege, hogy a vállalkozás a múltbeli tapasztalatok és a jövőbeni fejlődésre vonatkozó információk alapján megkísérli a lehetséges veszélyforrásokat az üzleti tervében számításba venni. A rizikópolitikának is több típusa létezik, így megkülönböztetik egymástól az okokra koncentráló, illetve a következményekre összpontosító rizikópolitikát.

Egy másik lehetőség a rizikó szerződéses úton történő áthárítása harmadik személyre. Az ilyen jellegű szerződéses veszélyátruházásra jellemzően ellenszolgáltatás fejében, visszterhesen kerül sor. Valójában ebben az esetben sem magának a rizikónak az átruházására kerül sor,

³ Duttler, Josef: Ökonomische Analyse dinglicher Sicherheiten. Marchal und Matzenbacher Wissenschaftsverlag, Krefeld, 1986, 33.

⁴ Mást jelent a rizikó a tulajdonjog és mást a szerződési jog körében is.

arról van csupán szó, hogy a következményeket más viseli. Az ilyen jellegű rizikó következmény-átruházásra számos szerződéstípus alkalmas lehet. A legjellemzőbb természetesen a biztosítás. Ugyanaz az eredmény érhető el azonban kezességi és garanciaszerződés útján is. Amennyiben a hátrány egy adott vagyontárgy elvesztésében, elvonásában jelentkezik, a zálogjog is megfelelő eszköz a rizikó elkerülésére.⁵ Erre alapvetően a zálogjog dologi jogi jellege nyújt lehetőséget.

Bár a biztosítás és a biztosítékok között számos hasonlóság mutatható ki, a biztosítás alapvetően más jogintézmény, amely eltérő jogdogmatikai alapokon nyugszik.

1. 4. *A biztosítékok fogalma*

A rizikóra tekintettel a biztosítékok olyan előnyt, elsőbbséget jelentenek, amelyek keretében előkészületi intézkedésekre kerül sor, amelyek célja egy jövőbeni kívánt eredmény elérése, illetve a nem kívánt kizárása. Mivel azonban bizonytalan jövőbeni eseményekről van szó, amiket a jelenben teljes mértékben nem tudunk befolyásolni, ezért ezeknek az előkészületi intézkedéseknek csak az lehet a célja, hogy növeljék a kívánt fejlemények bekövetkeztének a valószínűségét.⁶

A biztosíték jogosultja úgy óvja meg magát egy esetlegesen bekövetkező károsodástól, hogy a gazdasági döntéseiért egy biztosíték – vagyis egy másik személy tulajdonában lévő egy vagy több vagyontárgy – felel. Ez azt jelenti, hogy vagy egy konkrét vagyontárgyat értékesíthet, vagy egy másik személy teljes vagyonához nyer hozzáférést, végső soron állami segédlettel, bírósági végrehajtás útján.⁷ A biztosítékot kapó felet fenyegető veszély és károsodás ennek megfelelően egy idegen vagyontárgy, vagy vagyontárgyakban rejlő érték kiaknázásával kerül kiegyenlítésre.

A biztosíték jogosultját veszélyeztető rizikó a biztosított alapügyletből származik. Amíg az alapügyletből származó rizikó ténylegesen be nem következik, addig a biztosítéki ügylet csupán kiegészítő szerepet tölt be, és ennek megfelelően a háttérben marad.⁸

Biztosított alapügyletként elméletileg bármilyen szerződés, illetve jogviszony szóba jöhet, amelyből az egyik félre nézve gazdasági rizikó származhat. A gyakorlatban azonban alapvetően azokat az ügyleteket

⁵ Förster, Christian: Die Fusion von Bürgschaft und Garantie. Mohr Siebeck, Tübingen, 2010, 14.

⁶ Becker-Eberhard, Ekkehard: Die Forderungsgebundenheit der Sicherungsrechte. Verlag Ernst und Werner Gieseking, Bielefeld, 1993, 3-4.

⁷ Bülow, Peter: Recht der Kreditsicherheiten. C.F. Müller Juristischer Verlag, Heidelberg, 1984, 2.

⁸ Bülow: i.m. 1.

látják el a felek biztosítékkal, amelyekből követelések keletkeznek. Ezek rendszerint pénzkövetelések, de elvileg más követelések is szóba jöhetnek.

A biztosítékok célja ehhez kapcsolódóan az, hogy ha az alapügylet – amelyből a biztosítandó követelések keletkeztek – nem az eredeti elvárások szerint megy teljességbe, akkor a követelésekből származó jogosulti igények gazdasági értelemben minél gyorsabban kielégítésre kerüljenek.⁹

Az alapügylet és a biztosítékok közötti jogi kapcsolat különbözőképpen jelenhet meg. A leggyakoribb, hogy a két jogügylet a járulékoság elvén keresztül kapcsolódik egymáshoz. Mind a személyi, mind pedig a dologi biztosítékok körében van azonban példa nem-járulékos – más néven: absztrakt – biztosítékokra is. Ez utóbbiaknál az alapügylet és a biztosíték között sokkal lazább a kapcsolat, amit gyakran egy újabb kötelmi jogi megállapodás teremt meg.

Valamennyi biztosíték közös jellemvonása azonban, hogy különbséget kell tenni az alapügyletből származó hitelezői igény és a biztosítéki jog között. Tágabb értelemben ezt a hitelezői igényt tekinthetjük a biztosíték tárgyának. A hitelezői igénytől elkülönülő biztosítéki jog csak akkor gyakorolható, ha a biztosított alapügyletből származó rizikó bekövetkezik.

A biztosítékok ennek alapján azok a jogintézmények, amelyek segítségével a biztosítékot nyújtó fél meghatározott gazdasági kockázatok következményeit átvállalja. Ennek eszköze a biztosítékok szűkebb értelemben vett tárgya, vagyis az az idegen vagyontárgy, amelyre vonatkozóan a jogosult kielégítési jogát gyakorolhatja.

A biztosítékokat két nagy csoportba sorolhatjuk aszerint, hogy a jogosult kielégítési joga egy meghatározott vagyontárgyra korlátozódik, vagy pedig kiterjed egy adott személy teljes vagyonára. Az előbbi esetben dologi biztosítékokról, az utóbbiban pedig személyi biztosítékokról beszélünk. A kétféle biztosítéktípus közötti alapvető különbség tehát a kielégítés tárgyában található. Emellett azonban a dologi biztosítékok dogmatikai struktúrájukat tekintve is lényegesen eltérnek a személyi biztosítékoktól. Ez alapvetően abban jelenik meg, hogy a dologi biztosítékoknál kevésbé jelentős a kötelmi jogi kötőerő, ezzel szemben azonban előtérbe kerül a dologi jogi kapcsolódás.

A dologi biztosítékok lényege az, hogy a hitelezői igényt az adós vagy egy harmadik személy tulajdonában álló, meghatározott vagyontárgyra irányuló dologi értékesítési jog (kielégítési elsőbbség) biztosítja.

⁹ *Becker-Eberhard*: i.m. 17.

1. 5. A dologi biztosítékok közgazdasági analízise

A dologi hitelbiztosítékokat közgazdasági szempontból az ún. neoklasszikus finanszírozási elmélet vizsgálta alaposabban. Ez az elmélet piaci teória, amelynek középpontjában a piaci struktúrák vizsgálata áll. Az elmélet többek között az irreleváns piaci struktúrákat elemzi, alapjait pedig *Franco Modigliani* (1918-2003), valamint *Merton H. Miller* (1923-2000) közgazdászok munkássága teremtette meg.¹⁰

A *Modigliani-Miller* szerzőpáros szerint egy vállalkozás eladósodottságának a mértéke nem gyakorol hatást a vállalkozás összértékére. Elméletük abból indul ki, hogy valamennyi piaci szereplő homogéne viselkedik. Ez többek között azt jelenti, hogy ugyanolyan hozzáférési lehetőségük van a releváns információkhoz, illetve azonos információkkal is rendelkeznek.

Ez a feltételezés azonban nem teljesen felel meg a valóságnak. Az adós és a hitelező az információszerzés szempontjából is különböző helyzetben vannak, köztük tehát aszimmetrikus viszony áll fenn az információelosztás tekintetében. Ez azt jelenti, hogy a hitelviszonyon belül a hitelfelvevő általában pontosabb információkkal rendelkezik a tervezett beruházással kapcsolatos kilátásokról, mint a hitelnyújtó. A hitelfelvevő előre tudhatja azt is, hogy a jövőben milyen változtatásokat tervez üzleti politikájában. Emellett azonban a hitelnyújtó is tudja, vagy legalábbis feltételezi, hogy a hitelfelvevő üzleti terveiről, illetve a hitel segítségével megvalósítandó beruházásról a valóságosnál kedvezőbb képet fest. Ebből következően a hitelfelvétel után sokszor vagyonleírásra kerül sor. Az adós és hitelező közötti információs aszimmetria miatt a felek eltérően viselkednek és ugyanazon tényezőkkel (pl. a beruházáshoz kapcsolódó nettó pénzáramlások) kapcsolatban is eltérőek az elvárásaik.¹¹ Az aszimmetrikus információelosztásra tekintettel a hitelezőt fenyegető megghiúsulási rizikó és a dologi biztosítékok közötti kapcsolat sokkal komplexebbé válik.

A rizikó és a dologi biztosítékok közötti kapcsolat attól is függ, hogy a hitelező milyen mértékű rizikót hajlandó átvállalni. Amennyiben a hitelező kizárólag rizikómentes hitel nyújtására mutat készséget, akkor ennek feltétele, hogy a hitelnyújtás időpontjában biztos elvárásai legyenek a visszafizetésre vonatkozóan. Ennek pedig az egyik alapja, ha a hitelfelvevő rendelkezik olyan szabad vagyontömeeggel,

¹⁰ *Modigliani, Franco-Miller, Merton H.*: The cost of capital, corporation finance and a theory of investment. The American Economic Review. June 1958, 261-297.

¹¹ *Duttle*: i.m. 22.

amelyhez kapcsolódóan olyan dologi biztosítékokat lehet alkalmazni, amelyek a hitel futamidejének minden egyes periódusában a még fennálló hitelezői visszafizetési igényt teljes mértékben lefedi.¹²

Az ilyen típusú rizikómentes hitelnújtás és teljes biztosítás a legtöbb esetben nem lehetséges. Ezért a hitelező az esetek többségében számításba veszi a megghiúsulási rizikó bekövetkeztének a lehetőségét, amely részben a hitel futamidejétől függ. Ennek egyik következménye, hogy a hitelező a számításba vett rizikót kifejezésre juttatja a kamatlámban. Ez a kamatláb magasabb, mint egy rizikómentes hitel kamata lenne. Egy másik következmény, hogy a hitelezőnek a biztosítékokat is úgy kell kialakítania, hogy azok a számításba vett rizikóhoz jobban illeszkedjenek.

A neoklasszikus elmélet a dologi biztosítékokat olyan polgári jogi szerződéseként határozza meg, amelyek a hitelezőnek feltételes hozzáférési jogot biztosítanak egy meghatározott vagyontárgyra (dologra, vagy jogra), amelyből a biztosított hitelező más hitelezői igényektől függetlenül kielégítést kereshet.¹³

II. Hitelezés és a biztosítékok

2. 1. A hitel közgazdasági és jogi fogalma

A hitelezés és a biztosítékok közötti szoros gazdasági kölcsönhatás vizsgálata során először a hitel fogalmát kell tisztázni. A hitel kifejezés – amely etimológiailag a hit, bizalom szavakra vezethető vissza¹⁴ –, mást jelent közgazdasági és mást jogi értelemben.

Közgazdasági értelemben a hitel a vásárlóerő ideiglenes átengedése. A vásárlóerő átengedése azért tekinthető ideiglenesnek, mert a hitelfelvevő a neki átadott vásárlóerőt meghatározott időtartam után köteles visszaadni a hitelezőnek. A hitel közgazdasági szempontból jelenthet egyrészt készpénz-, illetve számlapénz hitelt, másrészt azonban fizetési halasztást, vagy kezességvállalást is.¹⁵

A közgazdasági értelemben vett hitelfogalom tehát számos cselekvési formát fog át. Ezek a különböző hitelformák azonban alapvetően két nagy csoportba sorolhatóak. Az egyik a fizetési típusú hitelek, a másik pedig a felelősségi típusú hitelek csoportja. Fizetési hitel esetén

¹² Duttle: i.m. 33.

¹³ Duttle: i.m. 9.

¹⁴ Számos nyelvben a hitel szó a latin *credere* kifejezésre vezethető vissza, amely szintén hitet, bizalmat jelent.

¹⁵ Meincke, Eberhard-Hingst, Kai-Michael: Der Kreditbegriff im deutschen Recht. Zeitschrift für Wirtschafts- und Bankrecht, Wertpapier-Mitteilungen (WM), 14/2011, 633.

tényleges hitelnyújtásra kerül sor olyan értelemben, hogy a hitelező vagy meghatározott pénzösszeget ad a hitelfelvevőnek, vagy az egyik fél a saját szolgáltatását időben korábban teljesíti, esetleg halasztást ad az ellenszolgáltatást teljesítésére. Ezzel szemben felelősségi típusú hitelnyújtásnál a hitelező arra tesz ígéretet, hogy a helytáll egy olyan kötelezettségért, amely a hitelfelvevőt egy harmadik személy irányában terheli.¹⁶ Felelősségi típusú hitelnyújtás például a kezesség-, vagy garanciavállalás, melyeket aval-hitelnek is neveznek. Ebbe a csoportba tartozik azonban a váltóleszámítolás is, amikor a hitelező arra vállal kötelezettséget, hogy a hitelfelvevő által kiállított váltót egy meghatározott összeghatáron belül elfogadja.

Ezzel szemben polgári jogi értelemben hitel alatt a hitelszerződésből származó főszolgáltatást értik. Bonyolítja a helyzetet, hogy a hatályos magyar Ptk. különbséget tesz hitel- és kölcsönszerződés között. Ebből az következik, hogy a hatályos magyar polgári jogban a hitel és a kölcsön két különböző fogalom. Emellett utalni kell arra is, hogy mást jelent a hitel polgári jogi, társasági jogi, büntetőjogi és bankfelügyeleti jogi szempontból.¹⁷

2. 2. *A biztosítékok szerepe a hitelezés különböző formáinál*

A biztosítékok sem közgazdasági, sem jogi értelemben nem fogalmi elemei a hitelnek. Ennek ellenére a hitelek többségét biztosítékokkal látják el a felek. Ez közgazdasági értelemben az erőforrások felhasználásának egy meghatározott módja.

Biztosítékkal természetesen nemcsak a pénzhitel látható el, hanem az összes olyan jogügylet, amely hitelezési elemet tartalmaz. Ez minden olyan szerződés esetében megállapítható, amikor az egyik fél a saját szolgáltatását időben korábban teljesíti, mint a másik. Ilyenkor az ellenszolgáltatás teljesítésére későbbi időpontban kerül sor. Ez megállapítható egyszerű adásvétel, vagy vállalkozási szerződés esetében is, ha a vételár, illetve a vállalkozói díj kifizetésére utóbb kerül csak sor. Az ilyen ügyletekhez kapcsolódó hitelt áruhitelnek, valamint előteljesítési hitelnek nevezzük, szemben a kölcsönszerződésből származó pénzhittel.

Az ellenszolgáltatás későbbi időpontban történő teljesítése kockázatot jelent a saját szolgáltatását korábban teljesítő fél számára, aki ennek a rizikónak a csökkentését biztosítékok alkalmazásával kívánja elérni. A biztosítékokra előteljesítési hitelnél az időben később sorra kerülő

¹⁶ *Meincke-Hingst*, WM 2011, 633.

¹⁷ *Meincke-Hingst*, WM 2011, 634.

ellenszolgáltatás, pénzhitel esetén pedig a tőkét és a kamatot is magában foglaló pénzvisszafizetési igény biztosítása miatt van szükség.¹⁸

A vállalkozásoknak nyújtott hitelektől gyökeresen eltérő tulajdonságokkal rendelkeznek a fogyasztóknak nyújtott hitelek.¹⁹ A hitelek különböző típusainál lényegesen eltérnek egymástól a hitelnyújtás és a biztosítékok alapításának a feltételei.²⁰

2. 3. A biztosítéknyújtás és a hitelezés feltételeinek összefüggései

A fentiekből következik, hogy a biztosítékok fontos szerepet játszanak a hitelnyújtással kapcsolatos döntésben. Ebben a kontextusban a hitelé a főszerep, a biztosítéknak csak mellékszerepe jut. A biztosítékok léte és értéke azonban visszahat a főszolgáltatásra. Ennek megfelelően a valóságban nem létező vagy hiányos biztosítékok a hitelnyújtást meg is hiúsíthatják, illetve lényegesen megnehezíthetik és megdrágíthatják azt.²¹

A hitelnyújtásra vonatkozó döntés mellett közgazdasági szempontból a biztosítékok fontos szerepet játszanak a hitelezés feltételeinek meghatározásában is. Kapcsolat áll fenn a biztosítékok és a hitel árának, a kamatnak a mértéke között. Ez a kapcsolat jól tükröződik abban is, hogy a biztosítékkal ellátott, valamint a biztosíték nélküli hitelek kamata különböző.²²

A kamatszint meghatározása több tényezőtől függ, de ebben szerepet játszik – a refinanszírozási költségek mellett – az is, hogy a hitelezőnek milyen mértékben kell számolnia az adós fizetéseképtelenségével. A kamatszintet meghatározó tényezőket *del-credere* rizikónak nevezik. A hitelező a *del-credere* rizikó kiegyenlítésére felárat kalkulál.²³

A biztosítékokat figyelembe kell venni a szavatoló tőke számítása során is. Ezen keresztül a biztosítékok hatással vannak a kamatfelárra (kamatmarzsra) is.

¹⁸ Bülow: i.m. 2.

¹⁹ Az európai uniós jogban a fogyasztói hitelekre jelenleg a 2008/48/EK irányelvet kell alkalmazni, amelyet a magyar jogba a fogyasztónak nyújtott hitelről szóló – azóta többször módosított – 2009. évi CLXII. törvény ültetett át. Az uniós jogról ld.: Bodzasi Balázs: A fogyasztói hitelszerződések európai uniós szabályozása. Külgazdaság Jogi Melléklet, 2011/5-6. sz. 49-77. A magyar jogról ld. Bodzasi Balázs: A fogyasztói hitelszerződések új szabályai. Hitelintézeti Szemle, 2011/3. sz. 262-280.

²⁰ Drobniq, Ulrich: Empfehlen sich gesetzliche Maßnahmen zur Reform des Mobiliarsicherheiten? Verhandlungen des 51. Deutschen Juristentagen. Band I (Gutachten), Teil F., C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1976, 19.

²¹ Drobniq: i.m. 15.

²² Drobniq: i.m. 23.

²³ Schäfer, Hans-Bernd-Ott, Claus: Lehrbuch der ökonomischen Analyse des Zivilrechts. 4. Auflage, Springer Verlag, Berlin-Heidelberg, 2005, 591.

Ha az ügyletet több biztosítékkal is ellátták és egy releváns biztosíték kiesik, akkor az jelentős költségtöbblettel járhat a hitelező számára, ami ugyancsak drágíthatja a hitelt.

Összességében azt mondhatjuk, hogy azon keresztül, hogy a biztosítékok alkalmazásával csökkenthető a hitelezőt fenyegető kockázat, csökkenthetőek az ügylethez kapcsolódó tranzakciós költségek is. A biztosítékok alkalmazása tehát hatással van a hitelfelvevőt terhelő költségekre is. Ez azt jelenti, hogy a biztosítékok felhasználásának ár- és költséghatása van.²⁴

2. 4. A hitelezési igény növekedésének hatása a hitelbiztosítékok szabályozására

A gazdaságban mutatkozó hiteligeny és a hitelbiztosítékok szabályozása szoros kapcsolatban áll egymással. Olyan időszakokban, amikor a hiteligeny megnő, a hitelbiztosítékok jogi szabályozásának kiszélesedése, bővülése figyelhető meg. Erre jó példa a jelzálogjogi szabályozás 19. századi átfogó átalakulása egész Európában, illetve a II. világháború utáni időszak is.

1945 után Európában a gazdasági szereplők saját tőke bázisa radikálisan lecsökkent. Az újjáépítéshez szükséges tőkét csak új lehetett megteremteni, hogy a vállalkozások számára hozzáférést biztosítottak a tőkepiacokhoz. Ezen keresztül sikerült elérni, hogy a tőkeigeny a hitelnyújtás különböző formái útján nyerjen kielégítést. A hitelezés kereteinek a szélesítéséhez az is nagymértékben hozzájárult, hogy új hitelbiztosítéki formák jelentek meg a gyakorlatban.²⁵

A történeti példák is azt mutatják, hogy a biztosítékok közül a zálogjog kapcsolódik a legszorosabban a tőke- és hitelpiacokhoz. Ez a kapcsolat jogdogmatikai szempontból azonban még ma sincs teljes mértékben feldolgozva. Emellett hiányoznak az állam gazdasági berendezkedése és hitelbiztosítéki szabályozása közötti viszonyt feltáró elemzések is.²⁶

2. 5. A bankhitel speciális jellemvonásai

²⁴ Duttler: i.m. 97.

²⁵ Schäfer-Ott: i.m. 602. Hasonló kérdések merültek fel a német jogban az 1970-es és 80-as években, amikor napirendre került a bírói gyakorlat által elismert, de a BGB-ben nem szabályozott és nem is nyilvános ingó dologi hitelbiztosítékok reformja.

²⁶ Dorndorf, Eberhard: Kreditsicherungsrecht und Wirtschaftsordnung. C.F. Müller Verlag, Heidelberg, 1986, 15.

A hitelezés alapvető formája a bankhitel, pontosabban a hitelintézetek által nyújtott hitel. A bankhitel sajátosságai szoros összefüggésben állnak a hitelnyújtó, vagyis a hitelintézet működéséből fakadó jellemvonásokkal. Az egyik ilyen alapvető jellegzetesség, hogy a bank a betétesek pénzét helyezi ki hitelként, vagyis az ügyfelei pénzéből hitelez. A másik, hogy a hitelnyújtás – ideértve annak speciális típusait, így a kezesség- és a garanciavállalást is – a bank számára a legfontosabb ún. aktív ügylet.

A hitelintézetekre emellett folyamatosan szigorodó bankfelügyeleti előírások is vonatkoznak. Ezek alapján a hitelnyújtó köteles körültekintően megvizsgálni a hitelfelvevő fizetőképességét, sokszor pedig a hitel felhasználásának a célját is.

A bankhitel további jellegzetessége az is, hogy a hitelnyújtó bank gazdasági szempontból általában jóval erősebb, mint a hitelfelvevő. Ez alól részben a nagyösszegű konzorciális hitelek jelentenek kivételt. A bank gazdasági erőfölényéből az is következik, hogy a hitel- és biztosítéki szerződések megkötésénél kiemelkedő szerepet töltenek be a bank üzletszabályzatai, általános szerződési feltételei.²⁷ A bankok által a biztosítékok körében alkalmazott általános üzletszabályzatok speciális értékelést igényelnek.²⁸

III. A biztosítékok és a fizetésképtelenségi eljárások összefüggései

A hitelnyújtás egyik mozgatórugója, hogy a hitelező esedékes követelését végső soron állami kényszercselekmények útján, az adós vagyonaára vezetett bírósági végrehajtás keretében elégítheti ki. Az ennek során érvényesülő alapelv, hogy a jog – néhány kivételes korlátozástól eltekintve – a hitelező számára az adós összes vagyoni értékéhez hozzáférést biztosít. Működőképes és fejlődő hitelpiacokról csak akkor lehet szó, ha az adós tulajdonára nézve feláll a lehetősége annak, hogy a tulajdonjog kényszerátruházás útján másra – például a hitelezőre – szállhat át.²⁹

²⁷ Drobnič: i.m. 20.

²⁸ Átfogóan ld.: Fuchs, Andreas: Banken (Kreditinstitute). 6. Sicherheiten. in: Ulme-Brandne-Hensen: AGB-Recht. Kommentar zu den §§ 305-310 BGB und zum Unterlassungsklagengesetz. 10. Auflage, Verlag Dr. Otto Schmidt, Köln, 2006, 1301-1307. Kezességgel kapcsolatban ld.: Föster, Christian: Problematische Bürgschaftsverpflichtungen in Allgemeinen Geschäftsbedingungen. Zeitschrift für Wirtschafts- und Bankrecht, Wertpapier-Mitteilungen (WM), 36/2010, 1677-1684. Zálogjoggal összefüggésben ld.: Piekenbrock, Andreas: Das AGB-Pfandrecht am Kundenguthaben in der Klauselkontrolle. Zeitschrift für Wirtschafts- und Bankrecht, Wertpapier-Mitteilungen (WM), 2/2009, 49-54.

²⁹ Schäfer/Ott: i.m. 589.

Előfordulhat, hogy a fennálló és jövőbeni hitelek fedezésére az adós teljes vagyona nem elegendő. Ilyen esetben eladósodásról, illetve fizetéseképtelenségről beszélünk, ami vállalkozások esetében gyakran felszámolással ér véget. A felszámolási eljárás során a zálogjogok – illetve tágabb értelemben a hitelbiztosítékok – kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Valójában ugyanannak a társadalmi és gazdasági problémának két különböző aspektusáról van szó.

A biztosítékoknak a felszámolási eljárásban betöltött kiemelkedő szerepét ezen jogintézmények gazdasági jelentősége magyarázza.³⁰ Ez pedig abból a kielégítési elsőbbségből származik, amely a végrehajtási szabályokban ölt testet.³¹

A biztosítékok és a fizetéseképtelenségi eljárások viszonyát elemezve az első megválaszolandó kérdés, hogy milyen elvek alapján történjék az adós fizetéseképtelensége során az egymással ütköző hitelezői érdekek összeegyeztetése. A hitelezői érdekek kiegyenlítésére elvileg a következő alapelvek mentén kerülhet sor:

- a) a hitelezők egyenlő mértékű kiegyenlítésének az elve (*par condicio creditorum*): eszerint a hitelezők olyan arányban kapnának megtérítést, amilyen arányban a követelésük az adós teljes vagyonával áll;
- b) a hitelezők olyan sorrendben kapnának kielégítést, amilyen sorrendben a hitelt nyújtották;
- c) a hitelezők közötti sorrendiséget az határozná meg, hogy az adós vagyonára milyen időpontban indították meg a végrehajtási eljárásokat;
- d) a biztosítékkal rendelkező hitelezők privilegizált kielégítésének az elve: ennek alapján a biztosítékkal rendelkező hitelezők a többi hitelezőt megelőzően kapnának megtérítést, az egymás közötti sorrendiséget pedig a biztosítékok létesítésének az időpontja határozza meg;
- e) végül az is elképzelhető, hogy bizonyos követeléseket a törvény előnyben részesít.

A d) ponthoz kapcsolódik az a további kérdés, hogy a fizetéseképtelenségi eljárások során a hitelbiztosítékokat egyáltalán figyelembe lehet-e venni, illetve, hogy nem ütközik-e más alapelvekbe a biztosítékkal rendelkező hitelezők privilegizált kielégítése. A hitelezők egyenlőségének az elve alapján a biztosítékok elismerését és privilegizált szabályozását ugyanis el kellene utasítani. A biztosítékkal –

³⁰ Drobnič: i.m. 24.

³¹ Baur, Fritz: Lehrbuch des Sachenrechts. 15. Auflage, Verlag C.H. Beck, München, 1989, 310.

mindenekelőtt zálogjoggal – rendelkező hitelezők privilegizálása a felszámolási eljárásban ugyanakkor gazdasági szükségszerűség. Ha ugyanis a hitelbiztosítékokat a jogrendszer az adós fizetése képtelensége során nem részesítené előnyben, az egész hitelélet összeomlana.³²

A vázolt elvek közötti választást az határozza meg, hogy közgazdaságilag milyen célokat kell szem előtt tartani. Az egymással ütköző hitelezői érdekek jogi szabályozása során arra kell törekedni, hogy a biztosítéki célokat minél hatékonyabban lehessen elérni. Ennek során számolni kell a fent említett *del-credere* rizikóval is. Ennek alapján pedig az egyes szabályozási elvek közötti választás befolyásolja egyrészt a kihelyezett hitel mértékét, másrészt a hitelezőnek az adós fizetése képtelensége esetén tanúsított viselkedését.³³

Az adós fizetése képtelensége esetén a hitelező alapvetően kétféle magatartást tanúsíthat. Egyrészt dönthet az adós megszüntetése mellett, de biztosíthatja az adós számára tevékenységének tovább folytatását is. Az adós megszüntetése mellett akkor dönt a hitelező, ha az adós által hasznosított erőforrások a jövőben az adós vállalkozáson kívül hatékonyabban kerülhetnek felhasználásra. A tevékenység folytatása ezzel szemben akkor indokolható, ha ugyanezeknek az erőforrásoknak az adós vállalkozáson belüli hasznosítása továbbra is hatékonynak minősül. A hitelezői érdekek kiegyenlítésére irányuló szabályozási elvek közötti döntés attól is függ, hogy az adós fizetése képtelensége esetén az egyes hitelezők milyen döntést hoznak az adós sorsáról.³⁴

A szabályozási alapelvek közötti választás ezen túlmenően hatással van a hitelszerződés közgazdasági értelemben vett hatékonyságára is. Egy hitelszerződés akkor hatékony, ha a kizárni szándékozott *del-credere* rizikó a kamatszintben tükröződik és az nem más hitelezőkre lesz áthárítva.³⁵ Ebből a szempontból pedig a biztosítékkal rendelkező hitelezők privilegizálása a legmegfelelőbb választás.

Mindezek alapján a jogrendszerek lehetővé teszik a hitelezők számára, hogy az általuk nyújtott hiteleket biztosítékokkal lássák el, és ennek alapján az adós fizetése képtelensége esetén az adós vagyonából történő előnyös kielégítésre tartsanak igényt. A biztosítékok felhasználásával az adós jövőbeni hitelfelvételeiből származó *del-credere* rizikó csökkenthető.³⁶

³² Dorndorf: i.m. 6.

³³ Schäfer-Ott: i.m. 591.

³⁴ Schäfer-Ott: i.m. 591. Mindez elvezet a vállalatértékelés kérdéséhez, amelynek több modellje alakult ki.

³⁵ Schäfer-Ott: i.m. 592.

³⁶ Schäfer-Ott: i.m. 594.

A hitelek biztosítékokkal való ellátása mindazonáltal más lényeges következményekkel is jár a fizetéseképtelenségi eljárásokra nézve. Az egyik ilyen lényeges következmény, hogy felszámolási eljárás során a biztosítékokkal nem rendelkező hitelezők kielégítésére fordítható vagyon jelentős mértékben csökken.

Ezen hatások ellenére is igazolást nyert azonban az a nézet, hogy a fizetéseképtelenségi eljárások során közgazdasági szempontból a biztosítékkal rendelkező hitelezők privilegizálása indokolt.³⁷

IV. Versenyjogi aspektusok

A biztosítékok és a hitelnyújtás közötti szoros kapcsolatból következik, hogy összefüggés mutatható ki a biztosítékok és a hitelezési piac működése között. A hitelezési piacon esetlegesen kialakuló gazdasági erőfölény – kivételes esetben monopolhelyzet – a biztosítékok alkalmazására is hatással van. Különösen a jogszabály által nem szabályozott, de a bírói gyakorlat által elismert biztosítékok esetén fordulhat az elő, hogy az erőfölényben lévő hitelnyújtó ezeknek a szerződéses biztosítékoknak a tartalmát a hitelfelvevőre hátrányosan határozza meg. Zálogjognál ennek természetesen kisebb a jelentősége, de ennek ellenére a zálogszerződés is tartalmazhat olyan kikötést, amely a gazdasági erőfölényes helyzetből adódóan a hitelező számára egyoldalú előnyt jelent.

Ezeket a szerződéses kikötéseket a polgári jog érvénytelennek tekintheti, feltéve, hogy általános szerződési feltételnek minősülnek, vagy ennek hiányában fogyasztói szerződésben kerülnek alkalmazásra. Más esetekben azonban az érvénytelenségi szankciók alkalmazhatósága már nem ilyen egyértelmű.

A polgári jogi értékeléstől elválik a versenyjogi minősítés. Versenyjogi szempontból a biztosítékok alkalmazására irányuló szerződéses kikötések gazdasági erőfölénnyel való visszaélést valósíthatnak meg. Ezzel kapcsolatban kérdéses, hogy a gazdasági erőfölénnyel létrehozott szerződéshez a versenyjogi szankciókon kívül fűződhetnek-e polgári jogi jogkövetkezmények. Kérdéses mindenekelőtt, hogy egy ilyen szerződést érvényesnek lehet-e tekinteni?

A versenyjog másik nagy területén belül, a kartelltilalom körében az érvénytelenség (semmisség) és más polgári jogi jogkövetkezmények alkalmazása ma már széles körben elismert. Nem ennyire egyértelmű azonban a helyzet gazdasági erőfölénnyel való visszaélés esetén. *Darázs Lénárd* ezzel kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedik, hogy

³⁷ *Schäfer-Ott*: i.m. 602.

amennyiben a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés szerződéses rendelkezésekben testesül meg, akkor az érvénytelenség – ezen belül a semmisség – jogkövetkezménye alkalmazásra kerülhet. Nézete szerint mind az európai, mind a magyar versenyjog alapján a szerződésen keresztül megvalósított erőfölénnyel való visszaélésnek minden további nélkül lehet semmisség a szankciója.³⁸ Az európai versenyjog vonatkozásában az erőfölénnyel való visszaélésnek minősülő szerződéses kikötés semmisségét más szerzők is elismerik.³⁹

A hitelpiacon akkor beszélhetünk erőfölényes vagy monopolhelyzetről, ha egy adott vállalkozásnak lehetősége van arra, hogy egyoldalúan meghatározza, uralja a hitelkínálatot. Ebben az esetben a szerződéses szabadság feltételei nem adóttak, a piac nem működik hatékonyan. Ugyanakkor önmagában az a tény még nem zárja ki a versenyt, hogy jelentős számú hitelfelvevő tárgyalási pozíciója a piacon gyenge.

A hitelpiac elsősorban a hitel, mint speciális termék jellegzetességei alapján különbözik más piacoktól. Jellemzője azonban a hitelpiacoknak az is, hogy a versenykorlátozásoktól nem mentesek. Erre azonban a biztosítékok szabályozásának nincs tényleges hatása, vagyis a hitelezési piacokon fennálló verseny erősítése elsődlegesen nem a hitelbiztosítéki szabályozással érhető el. A biztosítékok dologi jogi, illetve a fizetéseképtelenséghez kapcsolódó eljárásjogi szabályainak módosítása, szűkítése a hitelpiaci versenyt csak csekély mértékben befolyásolja. Ennek a célnak az eléréséhez más gazdasági eszközök állnak rendelkezésre.⁴⁰

Az más kérdés, hogy ha a hitelpiacokon a verseny gyakorlatilag teljes mértékben megszűnne, akkor a felek szerződési szabadsága a biztosítékok alkalmazásához kapcsolódóan is kérdésessé válna, sőt önmagában a biztosítékok felhasználása is újragondolásra szorulna.⁴¹ Ebben az esetben azonban a biztosítékok szabályozásánál már jóval többről lenne szó. Ha ugyanis a verseny megszűnik és az nem is állítható helyre, akkor a verseny funkcióit az államnak kell átvennie.

³⁸ *Darázs Lénárd*: A kartellek semmissége. Complex Kiadó, Budapest, 2009, 35. Bonyolultabb azonban a helyzet, ha a versenyeljárás során a hitelintézet önkéntes kötelezettségvállalást tesz. Erre került sor például a Vj-41/2006/60. eljárásban. Az ilyen önkéntes kötelezettségvállalások polgári jogi értékelése rendkívül bizonytalan. Erről ld.: *Fejes Gábor*: Versenyjogi jogsértés - Polgári jogi szankció: érvénytelenség, teljesítésre kötelezés és kártérítés versenyjogi alapon. In: *Boyiha Györgyné* (szerk.): Versenyjogi jogsértések esetén érvényesíthető magánjogi igények. HVGORAC Kiadó, Budapest, 2008, 79-93.

³⁹ *Wish, Richard*: Versenyjog. HVGORAC Kiadó, 2010, 310.

⁴⁰ *Dorndorf*: i.m. 51.

⁴¹ Erre példa a volt szocialista országokban fennálló állami hitelmonopólium, illetve zárt hitelrendszer. Ebben a rendszerben a hitelbiztosítékok vagy feleslegessé váltak, vagy teljesen más funkciót töltek be, mint a piactudományban. Ld.: *Drobnig*: i.m. 15.

Ebben az esetben természetesen a biztosítékok alkalmazásával kapcsolatos kérdéseket sem a piac hozná meg.⁴²

A versenyjog és a biztosítékok kapcsolatát illetően röviden arra is utalni kell, hogy a biztosítékok érvényesítése során fennáll a veszélye annak, hogy a hitelintézetek a tisztességtelen verseny tilalmába ütköző módon értékesítik a biztosítékul lekötött vagyontárgyakat.⁴³

V. Összegzés

Az előzőek alapján megállapíthatjuk, hogy a hitelbiztosítékok – különösen a zálogjog – nagyon szorosan kapcsolódik a gazdasághoz. Ebből pedig az is következik, hogy a hitelbiztosítékok jogi kereteinek a kialakítása és a megváltoztatása minden esetben gazdasági konzekvenciákkal jár. Ezek sokszor nem kívánatos, vagy egyenesen nem is elviselhető következmények, más esetben azonban kedvező hatások. Ezért mindenegyes jogszabályi módosítást – különösen igaz ez az átfogó reformokra – a gazdasági következmények szempontjából is vizsgálni kell. Ezért mindenképpen elvárható a jogi szabályozás gazdasági dimenzióinak a figyelembevétele, témánk szempontjából pedig a hitelezés és a hitelbiztosítékok közötti kölcsönös gazdasági összefüggés felismerése és az ebből származó igények tolerálása.⁴⁴

A zálogjog rendkívül szorosan kötődik a tőke- és hitelpiacokhoz, ezért a jogi szabályozás kialakítása során nem hagyaték figyelmen kívül a legújabb piaci folyamatok, finanszírozási struktúrák és ehhez kapcsolódóan a megváltozott piaci igények. Minderre tekintettel a zálogjognak az új Polgári Törvénykönyvben történő szabályozása során figyelembe kell venni azt, hogy az elmúlt évtizedben a magyar piacon a hitelnyújtás új formái jelentek meg.⁴⁵

A hitelbiztosítéki jog, valamint a tőke- és hitelpiacok közötti szoros kapcsolat érinti a pénzügyi közvetítő rendszert, elsősorban a hitelintézeteket is. Ez azért lényeges, mert egy adott ország gazdasági növekedése szempontjából meghatározó jelentősége van a pénzügyi közvetítő rendszer nagyságának, vagyis annak, hogy milyen mértékben képes finanszírozni a gazdaságot (a pénzügyi közvetítés mélysége). Emellett meghatározó jelentőségűek a pénzügyi közvetítő rendszer fejlettségét tükröző sajátosságok is, vagyis a működést támogató

⁴² *Dorndorf*: i.m. 52.

⁴³ *Massari, Philipp*: Das Wettbewerbsrecht der Banken. De Gruyter Recht, Berlin, 2007, 187-190.

⁴⁴ *Drobnig*: i.m. 15.

⁴⁵ Erről ld.: *Nádasdy Bence-Horváth S. Attila-Koltai József*: Strukturált finanszírozás Magyarországon. Alinea Kiadó, Budapest, 2011, 561. p.

jogrend és jogszabályi környezet, a megfelelő és hatékony szabályozás.⁴⁶

A zálogjogi szabályozás akkor felel meg leginkább a gazdasági élet igényeinek és elvárásainak, ha kellőképpen sokszínű. Ezzel kapcsolatban csak arra utalunk, hogy a német BGB a jelzálogjogoknak olyan szerteágazóan sok típusát szabályozza, amely már a német jogirodalom értékelése szerint is több annál, mint amennyire a gyakorlati igények kielégítéséhez szükség lenne.⁴⁷

A zálogjogi szabályozás sokszínűsége azt jelenti, hogy a polgári jog számos választási lehetőséget biztosít a felek számára, amelyekből a piaci szereplők megfelelő mérlegelés után ki tudják választani az aktuális gazdasági igényeinek leginkább megfelelő zálogjogi konstrukciót. A zálogfajták nagy száma tehát önmagában fontos szempont és elvárás.

Mindebből a magyar jogra nézve elsődlegesen az következne, hogy a Ptk. egyrészt a járulékos zálogjognak is több típusát ismerje és szabályozza, másrészt pedig, hogy a járulékos zálogjog mellett kodifikálja a zálogjog nem-járulékos fajtáját is. Erre egyrészt a magyar jogtörténeti hagyományok adhatnak alapot, másrészt az, hogy az alapjaiban megváltozott gazdasági és társadalmi körülmények között a járulékoság elvének kizárólagosságát az eredeti formában már nem indokolt fenntartani.⁴⁸

⁴⁶ Erdős Mihály-Mérő Katalin: Pénzügyi közvetítő intézmények. Bankok és intézményi befektetők. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010, 35.

⁴⁷ Baur: i.m. 328.

⁴⁸ Harmathy Attila: A szerződést biztosító mellékkötelezettségek. In: Petrik Ferenc (szerk.): Polgári jog. Kommentár a gyakorlat számára. Budapest, HVG-ORAC, 2009. 441.